

INGLIZ VA QORAQALPOQ ERTAKLARIDA “VAQT” KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV VA LINGVOMADANIY TALQINI

Ajibekova Gulsara Jengisbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti 3-kurs doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19855524>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va qoraqalpoq ertaklarida “vaqt” konseptining lingvokognitiv hamda lingvomadaniy xususiyatlari izchil ravishda tahlil qilinadi, shu bilan birga qoraqalpoq xalq ertaklaridan (“Altin kese”, “Qara atli bala”) olingan aniq misollar asosida vaqtning mifologik, siklik va sub’ektiv tabiati ochib beriladi. Bundan tashqari, ingliz ertaklaridagi chiziqli vaqt modeli bilan qiyosiy yondashuv amalga oshiriladi. Natijada, vaqt konsepti turli madaniy muhitlarda turlicha konseptualizatsiya qilinishi aniqlanadi.

Kalit soʻzlar: vaqt konsepti, lingvokognitiv tahlil, lingvomadaniyat, qoraqalpoq ertaklari, ingliz ertaklari, mifologik vaqt, siklik vaqt

Avvalo shuni ta’kidlash lozimki, “vaqt” konsepti inson tafakkurining asosiy kategoriyalaridan biri bo’lib, u til orqali ifodalanadi va madaniyat orqali shakllanadi. Shu sababli, ertaklar kabi xalq og’zaki ijodi namunalari vaqt nafaqat voqealar ketma-ketligini belgilaydi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va hayotiy tajribasini ham aks ettiradi. Ayniqsa, qoraqalpoq va ingliz ertaklarini qiyosiy o’rganish natijasida vaqtning turli konseptual modellari mavjudligi yaqqol namoyon bo’ladi [4].

Birinchidan, qoraqalpoq ertaklarida vaqt ko’pincha umumiy va noaniq shaklda beriladi, ya’ni voqealar aniq tarixiy davrga bog’lanmaydi, aksincha mifologik makonda sodir bo’ladi. Masalan, “Altin kese” ertagining boshlanish qismida “buringi o’tken vaqtda bir bay bolipti” kabi ifoda qo’llanadi, bu esa vaqtning konkret emas, balki umumlashtirilgan va ramziy xarakterga ega ekanini ko’rsatadi. Demak, bu yerda vaqt real tarixiy birlik emas, balki kognitiv model sifatida ishlatilmoqda.

Bundan tashqari, qoraqalpoq ertaklarida vaqt harakat orqali ifodalanadi, ya’ni inson faoliyati vaqtni belgilovchi asosiy mezon hisoblanadi. Masalan, “Altin kese” ertagida “birneshe kun jol jurip” kabi iboralar uchraydi, bu esa vaqtning aniq o’lchov birliklari bilan emas, balki jarayon davomiyligi orqali idrok etilishini bildiradi. Shu jihatdan, vaqt sub’ektiv va tajribaga asoslangan kategoriya sifatida namoyon bo’ladi.

Shu bilan birga, “Qara atli bala” ertagida ham vaqtning psixologik talqini yaqqol ko’rinadi, ya’ni qahramon tush va o’ng orasidagi holatda yashaydi: u tushida ko’rgan qizni izlab uzoq safarga chiqadi va bu jarayonda vaqt uning ichki kechinmalari bilan bog’lanadi. Demak, bu holatda vaqt — ichki ong jarayonlari bilan chambarchas bog’liq bo’lgan kognitiv fenomen sifatida talqin qilinadi.

Ikkinchidan, qoraqalpoq ertaklarida vaqt tabiat bilan uzviy bog’liq holda ifodalanadi, ya’ni kun-tun almashinuvi asosiy vaqt mezoni sifatida xizmat qiladi. Masalan, “Altin kese” ertagida “tun jartı awganda” yoki “tañ atıp” kabi iboralar qo’llanadi, bu esa vaqtning tabiiy sikl asosida tashkil etilganini ko’rsatadi. Natijada, vaqt inson faoliyatidan tashqari tabiat ritmlari bilan ham belgilanadi [2].

Bundan tashqari, ertaklarda aynan tun vaqti sehrli hodisalar sodir bo’ladigan davr sifatida tasvirlanadi. Masalan, “Altin kese” ertagida yarim tunda dev, ajdaho kabi fantastik mavjudotlar paydo bo’ladi. Demak, tun — mifologik faol vaqt bo’lib, u real va fantastik olam o’rtasidagi

chegarani yo'qotadi. Shu jihatdan, vaqt nafaqat fizik, balki ramziy va madaniy mazmunga ega tushuncha sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, qoraqalpoq ertaklarida vaqt qahramonning rivojlanish va sinovdan o'tish vositasi sifatida talqin qilinadi. Masalan, "Qara atli bala" ertagida qahramon uzoq vaqt davomida sayohat qiladi, qiyinchiliklarga duch keladi va natijada maqsadiga erishadi. Bu esa vaqtni insonning yetilish jarayoni bilan bog'laydi. Shunday qilib, vaqt — hayotiy tajriba va kamolot mezoni sifatida qaraladi.

Boshqa tomondan esa, ingliz ertaklarida vaqt ko'proq chiziqli xarakterga ega bo'lib, voqealar aniq ketma-ketlikda rivojlanadi. Masalan, "Once upon a time", "then", "after that", "finally" kabi birliklar voqealarning bosqichma-bosqich rivojini ko'rsatadi. Natijada, ingliz ertaklarida vaqt — mantiqiy va strukturaviy tartibni ta'minlovchi vosita sifatida xizmat qiladi [3].

Shuningdek, ingliz ertaklarida vaqt ko'proq syujetni oldinga siljituvchi funksiyani bajaradi, ya'ni har bir voqea keyingisini yuzaga keltiradi. Aksincha, qoraqalpoq ertaklarida vaqt ko'pincha cho'zilgan, takrorlanuvchi va siklik xarakterga ega bo'lib, u voqealarning ichki mazmunini chuqurlashtiradi [1].

Yana bir muhim jihat shundan iboratki, qoraqalpoq ertaklarida vaqt tezlashishi yoki cho'zilishi mumkin, ya'ni bir necha kun ichida katta voqealar sodir bo'ladi yoki aksincha uzoq vaqt qisqa ifodalar bilan beriladi. Bu esa vaqtning nisbiy va kognitiv xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Ingliz ertaklarida esa vaqt odatda barqaror va izchil tarzda rivojlanadi.

Shunday qilib, olib borilgan tahlillar natijasida shuni aytish mumkinki, qoraqalpoq ertaklarida vaqt konsepti asosan mifologik, siklik va sub'ektiv xarakterga ega bo'lib, u tabiat, inson tajribasi va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Aksincha, ingliz ertaklarida vaqt ko'proq chiziqli, mantiqiy va strukturaviy tizim sifatida tashkil etiladi.

Xulosa qilib aytganda, "vaqt" konsepti ertaklarda nafaqat voqealarni tartibga soluvchi vosita, balki xalqning dunyoqarashi va tafakkurini aks ettiruvchi lingvomadaniy fenomen hisoblanadi. Ayniqsa, "Altin kese" va "Qara atli bala" kabi qoraqalpoq ertaklari misolida vaqtning mifologik va ramziy tabiati yaqqol namoyon bo'ladi, bu esa til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Brewer, D. (2003). The interpretation of fairy tales. A companion to the fairy tale, 15, 37.
2. Qaraqalpaq xalq ertekleri. Nókis: "Bilim", 2018.
3. Steel, F. A. W. (2020). English fairy tales (Vol. 1). Library of Alexandria.
4. Warner, M. (2014). Once upon a time: A short history of fairy tale. Oxford University Press.